

УДК: 341.322.5(497.11)“1941”
94(497.11)“1941/1944”
COBISS.SR-ID 184030985
DOI број: 10.5937/vig2502085T

Језик рада: српски
Примљен: 03.10.2025.
Прихваћен: 01.12.2025.
Тип рада: оригиналан научни рад

Др Радосав Туцовић, научни сарадник
Институт за савремену историју, Београд
Република Србија
E-mail: radosav.tucovic@gmail.com

ЗЛОЧИН У СКЕЛИ 1941: СТУДИЈА СЛУЧАЈА НАЦИСТИЧКЕ РЕПРЕСИВНЕ ПОЛИТИКЕ У СРБИЈИ

АПСТРАКТ: Чланак представља студију случаја злочина у селу Скела, извршеног 15. августа 1941. године. Фокусира се најпре на историјски и привредни развој села, начелно дефинишући ситуацију у Скели почетком 1941. године. Затим се анализира окупациони систем и ратни пут немачке полицијске јединице која је извршила злочин. У главном делу текст је усредсређен на реконструкцију партизанске заседе, као и одмазде окупатора, посвећујући посебну пажњу попису жртава које су том приликом пострадале. Истраживање је базирано на анализи докумената из немачких и српских архива, као и релевантној историографској литератури.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Други светски рат, окупирана Србија, немачка полиција, злочини, Скела

Село Скела налази се у близини Обреновца, на обали Саве, између Београда и Шапца, дуж важног пута који повезује ова два града. Јован Цвијић и његови сарадници сматрали су да је простор данашњег села насељен од праисторије. Наиме, мештани су на

овом простору крајем 19. и почетком 20. века проналазили огњишта, пепелишта и друге остатке старих насеобина, а према предању ту се налазио и римски град Ворбиз.¹ Године 1950. на ушћу Вукодраже у Саву проглашен је археолошки локалитет, где су откривени трагови неолита и богата римска материјална добра, што потврђује стратешки значај овог подручја кроз векове.²

Међутим, насеље под именом Скела оформило се много касније. Наиме, село се под овим именом, према Љубомиру Павловићу, први пут помиње 1735. године, а његов настанак може се сместити најкасније у 16. век. Током османске власти плодна Посавина била је слабо насељена, а многе породице иселиле су се у Хабзбуршку монархију.³ Назив села вероватно потиче од скеле која је становнике и терет превозила преко реке Саве. Село је задржало стратешки значај у 18. веку, као и касније током Српске револуције, док су аграрне реформе и додела земљишта омогућили раст и развој локалне пољопривреде у другој половини 19. и почетком 20. века.⁴

У Првом светском рату Скела је била на првој линији фронта и претрпела велика разарања, али се након рата брзо обновила захваљујући развоју пре свега пољопривреде, али и сточарства.⁵ Попис из 1921. бележи 1.446 становника,⁶ али се број до 1931. повећао на 1.856, чиме су надокнађени ратни губици.⁷ Према послератним проценама 1941. године Скела је имала 2.189 становника, што показује континуиран демографски раст у међуратном периоду.

¹ Јован Цвијић, *Антропогеографски проблеми Балканског полуострва* (Београд: Српска академија наука, 1902), 38; Љубомир Павловић, *Антропогеографија ваљевске Тамнаве* (Београд: без издавача, 1912), 488; 490; 494–495.

² Решење Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе НРС, бр. 279/50 од 16. 2. 1950; <https://beogradskonasledje.rs/kd/zavod/obrenovac/usce-reke-vukodraze.html> (приступљено 2. 7. 2025)

³ Павловић, *Антропогеографија ваљевске Тамнаве*, 414–415, 500, 503.

⁴ „Филип Вишњић, слепи гуслар српски 'о боју на Мишару' и народно предање о том”, *Застава*, 26. 4. 1887, 1; „Белешке к историји Шапца и шабачке владичанске столице од Стојана Новаковића”, *Годишњица Николе Чупића*, 1887, 18–19; Павловић, *Антропогеографија ваљевске Тамнаве*, 415–417, 492; Прота Матеја Ненадовић, *Мемоари* (Београд: Нолит, 1988), 8, 51, 57, 71, 74, 174–177; Живан Живановић, „Један прилог боју на Љубићу”, *Отаџбина: књижевност, наука, друштвени живот*, 1892, 231.

⁵ Михаило Малетић, ур. *Обреновац и околина* (Београд: Народна књига, 1963), 116–123.

⁶ *Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. јануара 1921. године* (Београд, Општа државна статистика, 1932), 13.

⁷ *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine*, knj. 1 (Београд: Општа државна статистика, 1938), 40; *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine*, knj. 2 (Београд: Општа државна статистика, 1938), 40.

Међутим, економска ситуација сељака у Краљевини Југославији после рата нагло се погоршала. Обнављали су куће, штале и сточни фонд, што је довело до прекомерног задуживања. Како су сиромашили, сељаци су узимали кредите и за лечење, свадбе, сахране или славе. Банке су наплаћивале високе камате, а ниске цене пољопривредних производа додатно су погоршавале положај сељака.⁸ Паралелно са тим, убрзан демографски раст уситњавао је поседе, смањујући привредну моћ села. Како је у Посавини већина становништва била аграрна, криза је довела до неплаћања пореза и заплене стоке.⁹

Тешка економска ситуација и неуспех владе Милана Стојадиновића да реши сељачке дугове омогућили су јачање радикалних леви-чарских покрета у Посавини. Тако су осниване струковне организације и покретани штрајкови, док су комунисти ширили утицај преко удружења, предавања и сеоских читаоница. У Обреновцу и околини деловали су истакнути партијски чланови, који су покушали да рад КПЈ прикрију у оквиру Странке радног народа. Ипак, ова странка је забрањена, али су комунисти свој рад продужили све до Априлског рата.¹⁰

Окупациони систем и 64. резервни полицијски батаљон

Паралелно са привредним проблемима текла је спољнополитичка преоријентација Краљевине Југославије. Њена кулминација догодила се приступањем Тројном пакту, након чега је уследио пуч 27. марта, обарање владе и проглашење малолетног краља превремено пунолетним. Одговор Трећег рајха био је војна инвазија, као и разорно бомбардовање пре свега Београда. Ратне операције окончане су 12 дана касније, а Југославија је убрзо у потпуности распарчана као држава. Створени су нови државно-правни системи и немачке савезнице које су окруживале Југославију одузеле су огромне територије.¹¹ Поред тога, створен је и ентитет у савременој науци познат

⁸ Момчило Исић, *Сељаштво у Србији 1918–1925*. (Београд: Институт за новију историју Србије, 1995), 177–181.

⁹ Милосав Бојић, *Посавски партизански одред* (Београд: Војноиздавачки и новински центар, 1987), 16–17.

¹⁰ Бојић, *Посавски партизански одред*, 18–52.

¹¹ Branko Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945* (Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1992), 100–101.

као окупирана Србија, у чијем саставу је био и Банат, са површином од преко 62.000 km² и око 4.450.000 становника.¹²

Конкретан значај Југоисточне Европе за Трећи рајх пре свега био је у домену економске експлоатације, која би даље омогућила вођење рата против СССР-а. То је такође подразумевало и заштиту друмских, железничких и водених путева, неопходних за несметано функционисање ратне привреде.¹³ Односно, главни предуслов био је да окупационе трупе на том простору одрже ред и сопствени систем власти, сузбијајући отпор и било какав вид субверзивне делатности.

Након повлачења инвазионих трупа, са задатком да одржавају ред и поредак у Србију стигле су три посадне дивизије – 704, 714. и 717. Поред тога, на овај простор упућено је и четири до шест батаљона територијалне заштите (Landesschützen-Bataillone) као испомоћ у одржавању контроле реда и окупационог поретка.¹⁴ Међутим, свој део посла на овим задацима преузела је и немачка полиција, преко две гране полицијске власти. Односно, политичку грану полиције представљала је Тајна државна полиција – Гестапо (Geheime Staatspolizei – Gestapo), са задатком да се кроз обавештајни, оперативни, а затим и егзекутивни рад бави сузбијањем политичке делатности против окупатора.¹⁵ Друга грана била је полиција заштите поретка, коју је у првој години окупације у Србији представљао 64. резервни полицијски батаљон, упућен из Немачке крајем јуна 1941. године. Овај батаљон остао је током прве године окупације једина полицијска јединица која је спадала у структуру Полиције заштите поретка (Ordnungspolizei).

Поменути 64. резервни полицијски батаљон створен је у Есену септембра 1939. године. Основна намена била му је контрола те-

¹² Jovan Marjanović, *Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941* (Beograd: Institut društvenih nauka, 1963), 22–23.

¹³ Andrej Mitrović, „Ergänzungswirtschaft. The Theory of Integrated Economic Area of the Third Reich and Southeast Europe Yugoslavia 1933-1945”, in: *The Third Reich and Yugoslavia 1933-1945* (Belgrade: Institut for Contemporary History, 1977), 7-8.

¹⁴ BArch MA, RW 40/264, Einrichtungen der 2. Armee, Stand 15.6.1941; Petar Višnjić, „Nemački okupacioni aparat u Srbiji 1941”, *Istorijski glasnik*, 3–4, 1956, 85; Milan Borković, *Kontrarevolucija u Srbiji: Kvislinška uprava 1941–1944*, I, (Beograd: Sloboda, 1979), 17–18.

¹⁵ Muhrem Kreso, *Njemačka okupaciona uprava u Beogradu* (Beograd: Istorijski arhiv Beograda, 1979), 75; Радосав Туцовић, „Организација и развој полиције нацистичке Немачке у окупираној Србији (1941–1944)”, у: *Други светски рат 75 година касније*, I (Београд: ИСИ-ИНИС-ИСИ, 2021), 339–366; Radosav Tucović, „Occupational Police Formations in Serbia during 1941: Structural Organization, Police Practice and Problems”, in: *Repeating history 1941-1991?: two break-ups of Yugoslavia as repeated history?: Serbian perspectives* (Belgrade: Institut for Contemporary History, 2021), 57-72.

риторије, патролирање, осигурање реда, али и евентуалне борбене активности. Првенствено је коришћен на територији окупиране Пољске, починивши том приликом ратне злочине. У мају 1940. године овај батаљон враћен је у матични Есен, са задатком заштите од ваздушних напада и одржавања реда. Већ крајем јуна 1941. пребачен је у окупирану Србију у сврху одржања окупационе власти на локалном простору.¹⁶

Тако је 64. резервни полицијски батаљон, као истурена полицијска јединица, стигао возом у Београд 30. јуна 1941. године.¹⁷ Састојао се од укупно три чете, које су отприлике имале по 120 људи. Прву чету водио је поручник Грос (Gross), пореклом из јужне Немачке. Другу чету водио је поручник Брекер (Bröcker), у цивилству адвокат из Келна. И Трећу, за ову тему најважнију чету, водио је поручник Ерман (Ehrmann), пореклом из Баварске. По исказу једног од припадника батаљона, чете су потицале из Бохума, Вупертала и Келна, односно са простора Северне Рајне – Вестфалије. Свака од њих имала је сопствено медицинско особље, које их је пратило на терену, док се о укупном здравственом стању читавог батаљона бринуо лекар др Бернхард Милер. Штаб батаљона налазио се у Београду, и његов главни командант био је мајор Адолф Јостен (Adolf Josten), пореклом из Гизенкирхена, у околини Менхенгладбаха.¹⁸

Прву фазу свог деловања у Србији овај батаљон провео је у обуци и обезбеђењу зграда најважнијих окупационих институција.

¹⁶ Landesarchiv Nordrhein-Westfalen (LA NRW), Abt. Westfalen, Q 234, Nr. 3621, Vernehmung Bruno Schmidt, 24.5.1963; LA NRW, Abt. Westfalen, Q 234, Nr. 3621, Vernehmung Franz Göddeke, 18.4.1963; LA NRW, Abt. Westfalen, Q 234, Nr. 3621, Vernehmung Heinrich Beck, 22.5.1963; LA NRW, Abt. Westfalen, Q 234, Nr. 3620, Vernehmung Reiner Roggenbach, Unleserliches Datum 1963; Архив Југославије (AJ), 110-584-608, Saslušanje Adolfa Jostena, 2.6.1946; AJ, 110-615-3, Saslušanje Artura Habighorsta, 15.8.1946; VA, NA, 32-II, 9/94, Saslušanje Falk Kurta, 14.8.1946; Georg Tessin, Norbert Kannapin, *Waffen-SS und Ordnungspolizei im Kriegseinsatz 1939-1945: Ein Überblick anhand der Feldpostübersicht* (Osnabrück: Biblio Verlag, 2000), 631.

¹⁷ LA NRW, Abt. Westfalen, Q 234, Nr. 3619, Vernehmung Hermann Jäger, 19.2.1963; Војни архив (BA), HA, 41-C, f. 1, Militaergerichtshof V, Fall VII, 25. juli 1947; AJ, 110-595-89, Saslušanje Ernsta Breuresa, 6.7.1946; Stefan Klemp, „50 Kommunisten Aufgehängt, 350 Häuser niedergebrannt: Der Einsatz des Reserve-Polizei-Bataillons 64 auf dem Balkan 1941-1943“, in: *Im Auftrag: Polizei, Verwaltung und Verantwortung, Begleitband zur gleichnamigen Dauerausstellung - Geschichte Villa ten Hampe*, (hg. Alfons Kenkmann, Christoph Spieker), (Essen 2001), 213; Stefan Klemp, „Nicht ermittelt: Polizeibataillone und die Nachkriegsjustiz: Ein Handbuch (Essen: Klartext, 2005), 158.

¹⁸ AJ, 110-595-86, Saslušanje Adolfa Jostena, 4.7.1946; AJ, 110-614-526, Saslušanje Gustav Schuette, 31.8.1946; AJ, 110-622-557/558, Saslušanje Paul Wolfgang, 18.3.1946; LA NRW, Abt. Westfalen, Münster, Q 234, Nr. 3622, Vernehmung Bernhard Müller, 26.9.1963.

Након тога чете су засебно упућене на терен. Трећа чета задржана је у Београда, Друга је распоређена у Ваљево, а Прва у Ужице. Као примарне задатке добиле су одржавање реда, стражарске послове, али и борбу против устаничких одреда.¹⁹ Командант батаљона учествовао је и на састанку Командног штаба, када се правила стратегија борбе против тада већ честих саботажа.²⁰ По извештајима већ у другој половини јула 1941. године, услед стања на терену, овај батаљон коришћен је у сузбијању отпора.²¹

Међутим, 27. јула исте године између села Ражана и Ваљева мотоциклиста овог батаљона и његов пратилац упали су у заседу партизана. Убрзо су на терену пронађени леш једног полицајца, мотоцикл и пушка, док је други полицајац нестао.²² Већ сутрадан окупационе јединице натерале су домаћу колаборационистичку полицију да за одмазду стреља укупно 81 цивила.²³ Односно, одмазда је извршена по систему колективне казне, али генерално гледано овај препад довео је до значајне радикализације деловања 64. резервног полицијског батаљона, што се видело већ у наредним недељама.

Партизанска заседа у Скели

Паралелно са доласком тог батаљона у окупирану Србију и његовом практичном обуком, у околини Обреновца започело је и организовање партизанских одреда. Крајем јуна и почетком јула формиране су Тамнавска и Прва посавска партизанска чета, које су током јула у неколико наврата углавном разоружале жандарме, прикупљале наоружање, пресецале телефонско-телеграфске жице и каблове и вршиле обуку својих бораца у руковању оружјем. Минирале су и неколико мостова и водиле неколико борби против домаће Жандармерије.²⁴ Крајем јула исте године успостављена је и Друга посавска чета, па је 31. јула 1941. донета одлука о формирању Посавског пар-

¹⁹ АЈ, 110-595-86, Saslušanje Adolfa Jostena, 4.7.1946; АЈ, 110-595-91, Saslušanje Adolfa Jostena, 9.1.1947.

²⁰ ВА, На, к. 9, ф. 3, бр. пер. 18-1, Taetigkeitsbericht nr. 1, 704. Inf. Div, 14.7.1941.

²¹ ВА, На, к. 44-х, ф. 5, бр. пер. 64-1, Erfahrungsbericht der 2. Komp. Res. Pol. Bat. 64, 30.7.1941.

²² ВА, На, к. 44-х, ф. 5, бр. пер. 57-1, FK 816 Uzice meldet am 27.7.1941; ВА, На, к. 9, ф. 3, бр. пер. 18-1, Taetigkeitsbericht nr. 1, 704. Inf. Div, 27.7.1941.

²³ Венцеслав Глишић, *Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941–1944* (Београд: Рад, 1970), 44–45.

²⁴ Бојић, *Посавски партизански одред*, 79–93.

тизанског одреда, у који су тада ушле управо три поменуте чете – Прва и Друга посавска и Тамнавска чета. Главни задатак Посавског партизанског одреда био је организација јединице, растурање старог система власти, разоружавање Жандармерије, рушење пруга и путева, али и напади на немачке камионе и војнике.²⁵

Практично, партизанским одредима у околини Обреновца било је важно да направе што већи притисак оштећењем комуникација и цепањем извршних механизма окупационе и колаборационистичке власти. Исти простор окупатор је сматрао изузетно важним с обзиром на близину Београда, па је главна идеја било ојачавање одреда и одржавање несметаних комуникационих праваца, као и сегмената управне власти. У томе је улогу добио и 64. резервни полицијски батаљон, па је распоред три чете овог батаљона промењен. Трећа чета је пребачена у Шабац, са истуреним одељењима у Обреновцу, Убу и Богатићу. Наредник ове чете након рата то је појаснио све нестабилнијом ситуацијом у околини Обреновца почетком августа 1941. године.²⁶ Немачки гарнизон такође се налазио и у Обреновцу, док је на путу од овог места ка Шапцу формирана и жандармеријска станица у селу Скела.²⁷ Односно, из тога видимо да је положај Скеле био важан услед чињенице да се налазила на путу од Београда и Обреновца ка Шапцу,²⁸ што је била траса којом су често саобраћали немачки транспорти различите намене.

У првој половини августа 1941. године борци Посавског партизанског одреда порушили су железнички мост на Тамнави, постављали патроле на друмовима, у више наврата демонтирали пругу, пресекли телефонске жице, запалили општинске архиве, разоружали жандармеријске станице, па чак 11. августа и водили борбу са колоном немачких камиона и возила.²⁹ Временом је и Скела постала поприште герилске активности, па је 4. августа пресечено десетак телефонских стубова уз пут Обреновац – Шабац. У Скели је 11. августа изведен и напад на Спасоја Зупца, жандармеријског наредника и команданта станице у овом селу, док је већ сутрадан разоружана и полицијска постаја којом је командовао.³⁰

²⁵ Бојић, *Посавски партизански одред*, 77–103.

²⁶ AJ, 110-614-526, Saslušanje Gustav Schuette, 31.7.1946.

²⁷ Бојић, *Посавски партизански одред*, 105.

²⁸ BArch MA, RW 40/282, Straßenkarte v. Serbien.

²⁹ Бојић, *Посавски партизански одред*, 113–118.

³⁰ Zbornik NOR-a, I-1, dok. br. 6, Izveštaj komandira posavskog NOP odreda, 14.8.1941; Бојић, *Посавски партизански одред*, 113–118.

Међутим, догађај који је у потпуности одредио будућност села Скела десио се 14. августа 1941. године. Наиме, тога дана су поручник Ерман, командант Треће чете 64. резервног полицијског батаљона и његова три пратиоца у путу из Шапца према Београду свратили у Џеваџића кафану у Скели и својим понашањем изазвали револт локалних мештана. Иако се описи разликују, извори се слажу да је њихово понашање било осионо и бахато, чиме су пробудили реваншизам присутних сељака. Мештани су убрзо појаву Немаца пријавили партизанима, претпоставивши да ће се истог дана вратити истим путем у правцу Шапца. Партизани су искористили информацију и у поподневним часовима поставили заседу, у коју је нешто касније упao полицијски аутомобил.³¹

Немачки извештај бележи да је у селу Скела у 16 часова и 50 минута путнички аутомобил 64. резервног полицијског батаљона упao у заседу. На лицу места је пронађен запаљен аутомобил којим су се кретали поручник Ерман и његова три пратиоца, а уочено је и да је ватра из заседе била митраљеска. Леш Ермана и једног наредника извучени су из Саве, док лешеви друга два наредника у прво време нису пронађени.³²

Одмазда немачке полиције

Препад и убиство немачке делегације у Скели дошли су у тренутку врло активних саботажа на територији окупиране Србије. О томе најбоље говори извештај немачких полицијско-безбедносних представника упућен у Берлин 16. августа 1941. године, у ком се каже да се број саботажа из дана у дан увећава и да су припреме комуниста за устанак ушле у другу фазу.³³ Управо из тих разлога нови војни заповедник Србије генерал Хајнрих Данкелман, који је ступио на дужност свега око две недеље пре заседе у Скели, наредио је да се отпор најоштрије сузбија.³⁴ Такође, посебно је важно истаћи да је 64. резервни

³¹ Драгослав Илић, *Одмазда* (Београд: Просвета, 1951), 23–27; Бојић, *Посавски партизански одред*, 118.

³² Zbornik NOR-a, I-1, dok. br. 128, Izveštaj šefa nemačke okupacione uprave u Srbiji, 15.8.1941; Zbornik NOR-a, I-1, dok. br. 134, Izveštaj načelnika štaba nemačke okupacione uprave u Srbiji, 21.8.1941; BA, Ha, к. 41b, ф. 1, бр. пер. 12/14, Stenografske beleške sa suđenja Wilhelmu Listu i saoptuženima pred Vojnim sudom SAD, 22.7.1947.

³³ Bundesarchiv Berlin (BArch), R 58/216, Ereignismeldung UdSSR. Nr. 54, 16.8.1941.

³⁴ BA, Ha, к. 27, ф. 8, пер. бр. 5-8, Saslušanje Hajnriha Dankelmana, 4.10.1946.

полицијски батаљон у препаду 27. јула већ изгубио једног мотоциклисту, па је за одмазду стрељан 81 талац у селу Букови.³⁵

Тако је након пристиглих вести о заседи у Скели војни заповедник и ваздухопловни генерал Данкелман донео одлуку да од случаја овог села направи одмазду која ће служити да застраши и одврати све евентуалне починиоце планираних препада. Предвидео је да се у Скели за одмазду стреља, а затим и обеси 50 људи, а да се вести о томе пренесу путем плаката, новина и радија.³⁶ Такође, веома је специфично да је одмазда поверена управо 64. резервном полицијском батаљону, који је у заседи изгубио официра и три подофицира.³⁷

Већ наредног дана, 15. августа 1941. године, око 8 часова ујутру, у Скелу је стигао конвој немачких аутомобила и камиона. Сељаци су, очекујући одмазду, још током ноћи једним делом напустили село, док су се преостали у јутарњим часовима упутили на пољске радове који су у то доба године били у јеку. Тако у изјавама немачких полицајаца увиђамо да је село у тренутку њиховог доласка било практично празно.³⁸ Припадници батаљона разгласили су наредбу да се сељаци врате у своје куће, затим да ће им живот и имовина бити гарантовани и да је немачка јединица у потрази за извршиоцима злочина – партизанима.³⁹ Судећи по сачуваним изворима, један део сељака се око 11 часова вратио својим кућама, док се остатак прикрио у њивама, на обали Саве и ближој или даљој околини села. Након што је прошло подне Немци су кренули у извршење репресалије.⁴⁰

Одмазда над селом Скела одвијала се у два чина. Први је изведен спаљивањем великог дела села у раним поподневним часовима. Куће и остале чврсте грађевине паљене су бензином, док је за распламсавање пожара коришћено и сено. Мештани су извлачени из кућа, претресани, а затим су мушкарци концентрисани у унутрашњости села. Пострадале су куће, штале, други пратећи објекти, као и покретни и непокретни

³⁵ BA, Ha, k. 44-h, ф. 5, бр. per. 57-1, FK 816 Uzice meldet am 27.7.1941; BA, Ha, k. 9, ф. 3, бр. per. 18-1, Taetigkeitsbericht nr. 1, 704. Inf. Div, 27.7.1941; Глишић, *Терор и злочини*, 44–45.

³⁶ Zbornik NOR-a, I-1, dok. br. 128, Izveštaj šefa nemačke okupacione uprave u Srbiji, 15.8.1941; AJ, 110-585-182, Saslušanje dr Georga Kiessela, 30.7.1946.

³⁷ AJ, 110-595-92, Saslušanje Adolfa Jostena, 9.1.1947; AJ, 110-897-535, Саслушање Баумгартен Теодора, 11.7.1946; LA NRW, Abt. Westfalen, Q 234, Nr. 3619, Vernehmung Albert Nöthen, 10.7.1962.

³⁸ LA NRW, Abt. Westfalen, Q 234, Nr. 3622, Vernehmung Bernhard Müller, 26.9.1963; LA NRW, Abt. Westfalen, Q 234, Nr. 3621, Vernehmung Franz Götdecke, 18.4.1963.

³⁹ Илић, *Одмазда*, 36–38.

⁴⁰ Илић, *Одмазда*, 38.

иметак многих сељака.⁴¹ У немачком извештају о злочину наведено је да је спаљено укупно 350 кућа.⁴² Међутим, непосредно након окончања рата поднете су пријаве о злочину анкетирајући породице појединачно. Тако је утврђено и до данас сачувано укупно 138 пријава ратне штете које подразумевају паљење кућа,⁴³ на основу којих је Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у свом закључку навела да је пострадало укупно 135 домаћинстава.⁴⁴

Други чин овог злочина извршен је непосредно у околини места где је извршен препад и касније пронађен запаљени аутомобил. На том месту концентрисано је 49 притвореника из логора на Бањици, доведених камионима. Од њих је ипак издвојено седам лица и касније враћено за Београд, а преосталих 42 логораша убрзо је стрељано. Поред тога, казнена експедиција ухватила је у селу још 15 мештана, од којих је један побегао, па је стрељано и 14 становника Скеле.⁴⁵ Егзекуцију је извршио вод наоружан карабинима, док је локалним сељацима наређено да ископају велику гробницу и сахране погубљене.⁴⁶ О времену стрељања говори само један извор, и то мајка једне од жртава, која је навела да је погубљење талаца извршено тога дана око 17 часова.⁴⁷

Жртве

Пратећи хронологију догађаја закључујемо да је план окупатора био да се за одмазду стреља група логораша са Бањице и из тог рзслога је на лице места требало бити доведено 50 логораша. Међу-

⁴¹ Илић, *Одмазда*, 38.

⁴² Zbornik NOR-a, I-1, dok. br. 130, Izveštaj nemačkog vojnog zapovednika na Balkanu, 17.8.1941.

⁴³ АЈ, 110-477-729 до 987, Село Скела – масовно убиство у групи и причињена штета на дан 15.8.1941.

⁴⁴ АЈ, 110-905-466, Одлука о утврђивању злочина – Хабихорст Артур, Појединости о злочину.

⁴⁵ АЈ, 110-905-466, Одлука о утврђивању злочина – Хабихорст Артур, Појединости о злочину; Sima Begović, *Logor Banjica 1941–1944*, II (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1989), 123–126; Бранислав Божовић, *Београд под комесарском управом 1941* (Београд: Историјски архив Београда, 1998), 289.

⁴⁶ LA NRW, Abt. Westfalen, Q 234, Nr. 3619, Vernehmung Heinrich Monissen, 15.1.1964; LA NRW, Abt. Westfalen, Q 234, Nr. 3622, Vernehmung Bernhard Müller, 26.9.1963; LA NRW, Abt. Westfalen, Q 234, Nr. 3619, Vernehmung Wilhelm Inger, 14.2.1963; LA NRW, Abt. Westfalen, Q 234, Nr. 3619, Vernehmung Hermann Kösterke, 24.5.1962; АЈ, 110-477-729, Исказ Милутина Мирчегића, 28.4.1945.

⁴⁷ АЈ, 110-477-742, Исказ Миленије – Мице Пантелић, 28.4.1945.

тим, накнадним пребројавањем утврђено је да у овој групи има 49 логораша, док је на тражење домаће полиције издвојено још седам, па је у бањичкој групи остало 42 логораша. Квоту предвиђених 50 жртава требало је испунити локалним становништвом. Тако су немачки полицајци ишли по селу и насумично скупљали присутне мушкарце, изузимајући жене, које су у неколико случајева остајале код кућа које су гореле.

Из села Скела је стрељано укупно 14 лица: Змијанац Витомир (р. 1912), Змијанац Јездимир (р. 1919), Џеваџић Војислав (р. 1908), Јеринић Сретен (р. 1908), Бељинац Светислав (р. 1910), Радушки Раденко (р. 1924), Радушки Милосав (р. 1919), Аврамовић Милорад (р. 1900), Пантелић Љубомир (р. 1923), Петковић Благоје (р. 1906), Мирчетић Драгутин (р. 1900.), Радушки Маринко (р. 1900), Зазић Драгомир (р. 1897) и Грујић Михаило (р. 1906).⁴⁸

Жртве из Скеле рођене су у периоду од 1897. до 1924. године. Старосна структура обухватала је распон од седамнаест до четрдесет четири године. Највећи део страдалих бавио се пољопривредом, док је мањи број припадао другим занимањима, међу којима су забележени трговац, занатлија, индустријски радник и син власника кафане. Ухапшени су на различитим местима у селу – на улици, код куће или приликом рада. Према доступним изворима, десет лица погубљено је без значајнијег отпора, док је четворо покушало бекство, али је убрзо ликвидирано. Сведочења извршилаца указују на то да је изванредан број мештана успео да на време избегне хапшење и извесну смрт.

Из логора на Бањици у Скелу је доведено и стрељано укупно 42 лица: Лунгиловић/Лунгиновић Богољуб (р. 1912), Томић Драгољуб (р. 1919), Стефановић Сретен (р. 1890), Рајковић Михајло (р. 1911), Поповић Момчило (р. 1909), Леви Хаим (р. 1923), Јовановић Јован (р. 1906), Јовановић Милан (р. 1914), Халилбеговић Мухамед (р. 1914), Грујић Миодраг (р. 1911.), Бошковић Милутин (р. 1910), Булатовић Никола (р. 1911), Алексић Младен (р. 1921), Гостовић Милан (р. 1920), Дражић Никола (р. 1915), Живковић Павле (р. 1917), Зороја Милован (р. 1919), Јовановић Димитрије (р. 1914), Ковач Вјекослав (р. 1908), Луковић Слободан (р. 1918), Митровић Милан (р. 1918), Милкић Спасоје (р. 1894), Митрић Радосав (р. 1913), Недељковић Константин (р. 1899), Поповић Драгољуб (р. 1919), Расуљић Љубомир (р. 1888), Станковић Станко (р. 1921), Томић Драгомир (р. 1911),

⁴⁸ АЈ, 179-424, Скела; АЈ, 110-477-716, Скела 15.8.1941.

Хартман Јохан (р. 1915), Шоћ Јанко (р. 1914), Бихлер Андрија (р. 1917), Веселиновић Ратомир (р. 1915), Визек Франц (р. 1912), Леви Јосиф (р. 1921), др Зечевић Милутин (р. 1910), Тодоровић Драгослав (р. 1914), Алексић Јован (р. 1918), Тасовац Жарко (р. 1920), Мијалковић Радомир (р. 1913), Миљковић Боривоје (р. 1913), Божовић Јован (р. 1899) и Добановић Митар (р. 1906).⁴⁹

Потицали су са различитих простора, углавном рођени на територији Краљевине Југославије, уз четири жртве рођене у иностранству. Анализа старосне структуре жртава показује да је највећи број страдалих, њих 27 (64,29%), био рођен у периоду од 1. 1. 1911. до 31. 12. 1920. године. Шест лица (14,29%) рођено је између 1. 1. 1901. и 31. 12. 1910. године, односно у тренутку злочина имали су између 30 и 40 година. Четири жртве (9,52%) припадале су генерацијама рођеним након 1. 1. 1921. године, дакле имале су двадесет или мање година. Три лица (7,14%) рођена су између 1. 1. 1891. и 31. 12. 1900. године, у доби од 40 до 50 година у време страдања. Најстарију групу чиниле су две особе (4,76%) рођене у периоду од 1. 1. 1881. до 31. 12. 1890. године, које су у тренутку злочина имале између 50 и 60 година.

Жртве је у логору на Бањици одабрао Ђорђе Космајац, под изговором да тражи добровољце за рад. Издвојио је 23 лица из „собе радника“, 24 лица из „собе интелектуалаца“, као и двојицу из самица, што говори о мешовитој друштвеној и социјалној структури жртава. Они су смештени у камионе и под стражом транспортовани у Скелу. Седам лица издвојено је за потребе даљих истрага, а преостала 42 притвореника погубљена су истог дана.⁵⁰

Последице злочина

Овако тешка одмазда и истовремено освета једног батаљона оставила је дугорочне последице на локално становништво. Наиме, првенствено је неопходно истаћи да даље акције партизанских одреда нису заустављене, већ напротив. Наредних дана извршене су нове саботаже и препади, чак и у самој Скели.⁵¹ Локално становништво је заплашено и добрим делом остављено на ивици егзистенције, у

⁴⁹ Evica Micković, Milena Radojčić, *Logor Banjica: logoraši: knjige zatočenika koncentracionog logora Beograd – Banjica* (Beograd: Istorijski arhiv Beograda, 2009).

⁵⁰ Begović, *Logor Banjica*, 124–125.

⁵¹ Бојић, *Посавски партизански одред*, 122–123.

многим случајевима борећи се са надлазећом зимом у уништеним и оштећеним кућама, окућницама и помоћним објектима. Скељани су првенствено тражили одговоре од партизана везано за основаност партизанске борбе у случају када немачки окупатор врши овај тип тоталне одмазде.⁵² Ипак, наставили су и да одлазе у партизанске одреде, у којима су многи од њих до краја рата дали своје животе, о чему сведочи послератни споменик у центру села.

С друге стране, 64. резервни полицијски батаљон наставио је свој крвави ратни пут и наредних година. Ова јединица је већ током недеља које су уследиле након одмазде над Скелом извршила још неколико злочина. Вршење злочина наставила је и током јесени 1941. године у току велике акције гушења устаничких активности.⁵³ Касније, током 1942, овај батаљон претворен је у Први батаљон Петог полицијског пука и у наредној фази окупације деловао је као део знатно веће организације Полиције заштите поретка.⁵⁴

Након рата власти Југославије затражиле су и добиле екстрадицију неких од злочинаца. Тако је налогодавац злочина у Скели генерал Данкелман изручен, осуђен 15. новембра 1947. године, а затим и погубљен у Београду.⁵⁵ Исто важи и за команданта при извршењу злочина мајора Јостена, тада већ бившег команданта 64. резервног полицијског батаљона. Он је екстрадициран, осуђен 9. марта 1947. године, а затим и званично погубљен.⁵⁶ Поред тога у Југославију је изручено и око 25 припадника 64. резервног полицијског батаљона, који су били заробљени и притворени у британском логору за интернирце. Углавном су осуђени и служили су затворске казне, након чега им је дозвољено да се врате у Немачку.⁵⁷

Међутим, бивше људство овог батаљона у знатно већој мери подвргнуто је истрази у Немачкој. Судски процес покренут је почетком шездесетих година на иницијативу Јавног тужилаштва у Дортмунду, које је идентификовало 354 бивша припадника батаљона. Осумњичена су укупно 83 бивша полицајца, који су саслушани и негативно се

⁵² Бојић, *Посавски партизански одред*, 122.

⁵³ АЈ, 110-905-466, Одлука о утврђивању злочина – Хабихорст Артур, Појединости о злочину.

⁵⁴ Бојан Димитријевић, *Војска Недићеве Србије* (Београд: Службени гласник, 2016), 198.

⁵⁵ АЈ, 110, F-828-168, *Vojni sud za grad Beograd*.

⁵⁶ АЈ, 110-828-777 до 797, Пресуда Војног суда III армије, 9.3.1947.

⁵⁷ Klemp, „50 Kommunisten Aufgehängt, 350 Häuser niedergebrannt“, 221-222; Klemp, „Nicht ermittelt“, 165.

изјаснили о кривици која им се стављала на терет. У току истраге утврђена је одговорност у вршењу злочина за све три чете, укључујући и злочин у Скели.⁵⁸ Ипак, без обзира на све, услед нејасних околности јавни тужилац је смењен, а истрага по основу застарелости обустављена. Тиме овај процес није добио епилог на суду, а већина починилаца злочина остала је некажњена.⁵⁹ Наставили су свој живот у миру, а неки чак и у полицијској служби. Преко развијене мреже бивших припадника батаљона редовно су се састајали и дружили у Келну, не носећи одговорност за почињене злочине.⁶⁰

Закључак

Повољан географски положај, умерена клима и плодно земљиште условили су да популација села Скела кроз векове усаврши пољопривреду и тиме себи обезбеди сигурност. Из тога је директно произашао вртоглав демографски успон и вишеструко увећање броја становника, који је ово место учинио једним од највећих насеља читаве области. Међутим, географски положај је током Другог светског рата постао и својеврстан усуд овог села, с обзиром на то да се налазило на траси главног пута од Београда ка Шапцу. Тако је село постало предмет интересовања Немаца ради контроле пута, као и партизана да ту контролу наруше, а затим и спрече. У Скели је прво постављена заседа партизана, а затим извршена и веома тешка одмазда окупатора.

Ово није био изолован ратни злочин, већ је био у снажном контексту сталног повећања партизанских одреда и њихових активности, као и покушаја окупационих трупа да репресијом угуше отпор. Такође, 64. резервни полицијски батаљон око три недеље пре ове заседе већ је на сличан начин изгубио свог члана, што је несумњиво

⁵⁸ LA NRW, Abt. Westfalen, Münster, Q 234 Nr. 3611, Zentralstelle im Lande Nordrhein-Westfalen für die Bearbeitung von nationalsozialistischen Massenverbrechen bei dem Leitenden Oberstaatsanwalt in Dortmund - 45 Js 14/64 - 7.12.1964; LA NRW, Abt. Westfalen, Münster, Q 234 Nr. 3616, Zentralstelle im Lande Nordrhein-Westfalen für die Bearbeitung von nationalsozialistischen Massenverbrechen bei dem Leitenden Oberstaatsanwalt in Dortmund - 45 Js 15/64, 8.12.1964; LA NRW, Abt. Westfalen, Münster, Q 234 Nr. 2071, Zentralstelle im Lande Nordrhein-Westfalen für die Bearbeitung von nationalsozialistischen Massenverbrechen bei dem Leitenden Oberstaatsanwalt in Dortmund - 45 Js 50/61, 1.12.1964.

⁵⁹ Klemp, „50 Kommunisten Aufgehängt, 350 Häuser niedergebrannt“, 213-222; Klemp, *Nicht ermittelt*, 158-165.

⁶⁰ Klemp, „50 Kommunisten Aufgehängt, 350 Häuser niedergebrannt“, 222; Klemp, *Nicht ermittelt*, 166.

утицало на додатну радикализацију људства и утемељило гнев према локалном становништву, који је на делу виђен током одмазде у Скели. Међутим, ова репресалија ипак није испунила намеру окупатора, с обзиром на то да су већ наредних дана вршени нови герилски напади, чак и у самој Скели. Поред тога, и 64. резервни полицијски батаљон наставио је свој ратни пут односећи на десетине живота, превасходно цивила, у другим селима.

Поврх свега, ова одмазда оставила је трајне и неизбрисиве последице на село. У демографском смислу село је изгубило 14 становника, што представља око 0,63% тада актуелне популације. Међутим, привредна штета била је у ратним условима практично ненадокнадива. Пострадале су бројне куће и окућнице, лични предмети и породичне ствари. Тиме су породице изгубиле основно место за живот. Поред тога, пострадали су штале и разни помоћни објекти. Заједно са њима ватра је однела људску и сточну храну, пољопривредне машине, алат, као и семе припремљено за сетву наредне године. Извори потврђују да су Немци у више случајева током ове одмазде одвели или усмртили домаће животиње, које су у систему појединачне породичне привреде имале изузетно важно место. Укратко речено, над Скелом је извршен злочин који је однео 14 живота, али и нанео привредну штету селу, коју је било немогуће надокнадити током Другог светског рата. Тако је природни развој једног продуктивног села прекинут, а његова будућност у потпуности измењена. Поред тога, одмазда у Скели утемељила је окупациону политику стрељања притвореника из логора на Бањици, којих је 42 пострадао у овој одмазди.

Одговорност за овај злочин сносио је генерал Данкелман као налогодавац, затим мајор Јостен као командант током извршења одмазде, као и око 25 припадника батаљона који су осуђени на затворске казне у Југославији. Ипак, највећи део батаљона остао је некажњен, с обзиром на то да судски процес у Дортмунду никада није добио епилог.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори

Архив Југославије (АЈ), 110 – Комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача

Bundesarchiv Berlin (BArch), R 58 - RSHA

Bundesarchiv-Militärarchiv, Freiburg (BArch MA), RW 40 - Territoriale Befehlshaber in Südosteuropa

Војни архив (ВА), Немачка архива (На)

Landesarchiv Nordrhein-Westfalen (LA NRW), Abt. Westfalen, Q 234.

Објављени извори

Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. јануара 1921. године. Београд, Општа државна статистика, 1932.

Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, knj. 1. Београд: Општа државна статистика, 1938.

Годишњица Николе Чупића

Micković, Evica, Radojčić, Milena. *Logor Banjica: logoraši: knjige zatočenika koncentracionog logora Beograd – Banjica*. Београд: Историјски архив Београда, 2009.

Отаџбина: књижевност, наука, друштвени живот

Претходни резултати пописа становништва и домаће стоке у Краљевини Србији 31. децембра 1910. Београд: Управа државне статистике, 1911.

Решење Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе НРС, бр. 279/50 од 16. 2. 1950.

Статистика Краљевине Србије, књ. 29. Београд: Министарство народне привреде, 1907.

Застава

Zbornik NOR-a, I-1, Borbe u Srbiji 1941. godine. Београд: Војноиздавачки завод, 1949.

Литература

Begović, Sima. *Logor Banjica 1941–1944*, II. Београд: Institut za savremenu istoriju, 1989.

Бојић, Милосав. *Посавски партизански одред*. Београд: Војноиздавачки и новински центар, 1987.

Borković, Milan. *Kontrarevolucija u Srbiji: Kvislinška uprava 1941–1944*, I. Београд: Сloboda, 1979.

Божовић, Бранислав. *Београд под комесарском управом 1941*. Београд: Историјски архив Београда, 1998.

Цвијић, Јован. *Антропогеографски проблеми Балканског полуострва*. Београд: Српска академија наука, 1902.

Димитријевић, Бојан. *Војска Недићеве Србије*. Београд: Службени гласник, 2016.

Глишић, Венцеслав. *Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941–1944*. Београд: Рад, 1970.

Илић, Драгослав. *Одмазда*. Београд: Просвета, 1951.

Исић, Момчило. *Сељаштво у Србији 1918–1925*. Београд: Институт за новију историју Србије, 1995.

Klemp, Stefan. „50 Kommunisten Aufgehängt, 350 Häuser niedergebrannt’: Der Einsatz des Reserve-Polizei-Bataillons 64 auf dem Balkan 1941-1943”, in: *Im Auftrag: Polizei, Verwaltung und Verantwortung, Begleitband zur gleichnamigen Dauerausstellung - Geschichte Villa ten Hempel*, (hg. Alfons Kenkmann, Christoph Spieker), Essen 2001.

Klemp, Stefan. „Nicht ermittelt”: *Polizeibataillone und die Nachkriegsjustiz: Ein Handbuch*. Essen: Klartext, 2005.

Kreso, Muharem. *Njemačka okupaciona uprava u Beogradu*. Београд: Историјски архив Београда, 1979.

Малетић, Михаило, ур. *Обреновац и околина*. Београд: Народна књига, 1963.

Marjanović, Jovan. *Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941*. Београд: Institut društvenih nauka, 1963.

Mitrović, „Ergänzungswirtschaft. The Theory of Integrated Economic Area of the Third Reich and Southeast Europe Yugoslavia 1933-1945”, in: *The Third Reich and Yugoslavia 1933-1945* (Belgrade: Institut for Contemporary History, 1977), 5-42.

Ненадовић, Прота Матеја. *Мемоари*. Београд: Нолит, 1988.

Павловић, Љубомир. *Антропогеографија ваљевске Тамнаве*. Београд: без издавача, 1912.

Petranović, Branko. *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*. Београд: Војноиздавачки и новински центар, 1992.

Tessin, Georg, Kannapin, Norbert. *Waffen-SS und Ordnungspolizei im Kriegseinsatz 1939-1945: Ein Überblick anhand der Feldpostübersicht*. Osnabrück: Biblio Verlag, 2000.

Tucović, Radosav. „Occupational Police Formations in Serbia during 1941: Structural Organization, Police Practice and Problems”, in: *Repeating history 1941-1991?: two break-ups of Yugoslavia as repeated history?: Serbian perspectives*, Belgrade: Institut for Contemporary History, 2021, 57-72.

Туцовић, Радосав. „Организација и развој полиције нацистичке Немачке у окупираној Србији (1941–1944)”, у: *Други светски рат 75 година касније*, I, Београд: ИСИ-ИНИС-ИСИ, 2021, 339–366.

Višnjić, Perica. „Nemački okupacioni aparat u Srbiji 1941”, *Istorijski glasnik*, 3–4, 1956, 84–92.

Radosav Tucović PhD, Research Associate
The Institute of Contemporary History, Belgrade
Republic of Serbia
E-mail: radosav.tucovic@gmail.com

THE CRIME IN SKELA 1941: A CASE STUDY OF NAZI REPRESSIVE POLICY IN SERBIA

(Summary)

The article presents a case study of the crime committed in the village of Skela on August 15, 1941. The introductory section examines the historical development of the settlement, together with its geographical, economic, and transportation characteristics, in order to establish its position within occupied Serbia. It further analyzes the organizational structure of the occupation apparatus and the activities of the German police unit responsible for the crime. The central part is devoted to the reconstruction of the partisan ambush and the subsequent repressive measures, accompanied by a systematization of data on the victims. The research is based on the analysis of archival sources of both German and Serbian origin, as well as relevant historiographical literature.

During July and the first half of August 1941, the village of Skela was the scene of sporadic acts of sabotage and the disarming of gendarmerie posts. A decisive event occurred on August 14th 1941, when partisan units carried out an ambush in which one German police lieutenant and three sergeants were killed, and their vehicle set on fire. On the following day, the 64th Reserve

Police Battalion, to which the slain policemen belonged, conducted a large-scale reprisal. Fourteen villagers of Skela and forty-two detainees from the Banjica camp were executed. In addition, a significant part of the village was set ablaze, destroying residential and economic structures, agricultural tools, and supplies of food. These measures inflicted severe damage on Skela, disrupted its socio-economic development, and condemned the inhabitants to a protracted and difficult process of rebuilding their households under wartime conditions.

KEY WORDS: World War Two, Occupied Serbia, German police, Crimes, Skel

